

ALBERTAS ROSINAS

AUDIATUR ET ALTERA PARS (ĮVARDŽIŲ SEMANTIKOS KLAUSIMU)

1. Neseniai Lietuvių kalbos instituto eiliniame „Lietuvių kalbotyros klausimų“ tome pasirodė nemažas A.Valeckienės straipsnis „Keletas įvardžių semantikos klausimų“¹, kuriame pabandoma oponuoti kai kurių kalbininkų, kartu ir mano, pareikštai nuomonei dėl tam tikrų įvardžių semantikos ir jų statuso. Straipsnio autorė kelia visai pagrįstą mintį, kad „daug neaiškumų kelia semantinė įvardžių riba su kitomis žodžių klasėmis, ypač būdvardžiais“, kad sprendžiant įvardžių semantikos klausimus, neturėtų būti užmirštas tikslingumo kriterijus, t.y. „kad tam tikras teorinis sprendimas neapsunkintų, nesukomplikuotų, bet palengvintų gramatinės struktūros aprašymą“ (p. 134). Toms autorės mintims negalima nepritarti. Tačiau perskaičius straipsnį, susidarė įspūdis, kad jo pradžioje keltos mintys tėra tik graži deklaracija. Vietoj lauktos argumentuotos, naujausiais tyrimo metodais parašytos studijos skaitytojui pateikiamas pamokomu tonu, atomistiniais metodais parašytas rašinys, kurio pagrindinės idėjos, šiek tiek papildytos naujais pavyzdžiais, viena kita literatūros pozicija, eina iš beveik prieš trisdešimt metų pasirodžiusios akademinės gramatikos puslapių ir pretenduoja į vienintelę ir amžiną tiesą, kurios pamatų akmens pajudėjimas jau yra rizika nusikalsti kuria nors didžiąja nuodėme. Veltui čia ieškotum komponentinės analizės, opozicijų ir distribucinio metodų panaudojimo ar šiuolaikinės logikos elementų taikymo sudėtingai įvardžių semantikai tirti. Nėra čia viso to, kas šiuolaikinėje lingvistikoje vadinama sisteminiu tyrimu. Kaip ir kituose autorės darbuose, šiame straipsnyje nueinama lengviausiu keliu – aprioriškai nustatomos įvardžių reikšmės (kurios dažnai apibrėžiamos labai nelogiškai) ar gramatinės ypatybės, ir taip aptartas įvardis įrašomas, pavyzdžiui, į neapibrėžiamųjų įvardžių poklasį nesukant galvos, ar jis kuo nors susijęs su to poklasio kitais nariais, ar ne. Šis straips-

¹ Žr. Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos. – Lietuvių kalbotyros klausimai, XXIX, 1991, 134–147.

nis, jeigu jis būtų pasirodęs prieš 30 ar 40 metų, galbūt ir būtų kam padaręs įspūdį, bet šiandien jis nebeatitinka dabartinių kalbos mokslo reikalavimų. Apie jį būtų galima ir nekalbėti, jei ne jo pamokomas ir aprioriškas tonas, ignoruojantis alternatyvių nuomonių ir išvadų galimybę ir stabdantis tolesnę lingvistikos raidą. Tai ir paskatino mane tęsti jau seniai pradėtą diskusiją įvardžių semantikos, jų formų kilmės ir raidos klausimais, plačiau atsakyti į A.Valeckienės priekaištus, paanalizuoti jos argumentaciją.

2. Kalbamojo straipsnio p. 142–143 A.Valeckienė priekaištauja man dėl to, kad aš savo knygoje² ir straipsnyje³ žodį *visoks*, *-ia* laikau ne įvardžiu, o būdvardžiu, tiksliau būdvardžio *įvairus*, *-i* sinonimu. Prieštaraujama mano nuomonei, autorė teigia, kad „Įvardis *visoks*, *-ia* nėra absoliutus būdvardžio *įvairus*, *-i* sinonimas“. Toliau ji aiškina, kad „negalima pakeisti šio įvardžio būdvardžiu *įvairus*, *-i* tokio tipo pasakymuose: *Ans y(ra) visoks amatininkas: viską mok dirbti* Šts. Neįprastas būtų pasakymas: *Ans y(ra) įvairus amatininkas*. Įvardžio *visoks*, *-ia* reikšmė tik priartėja (ir tik tam tikrame kontekste) prie būdvardžio *įvairus*, *-i* reikšmės, bet dėl to šis įvardis netampa būdvardžiu. Jo reikšmė tokiais atvejais išlieka referentinė, įvardiška. Ji yra apibendrinamoji, distribucinė, t.y. susijusi su visumos skirstymu: *visoks*, *-ia* reiškia „ir toks, ir toks, bet koks kartu paėmus“, plg.: *Lūžo ten aruodai nuo visokio javo Balt*“. Neįtikinančiu oponentė laiko ir mano aiškinimą, kad „vn. *visoks*, *-ia* formos iš pradžių turėjusios įvardžio reikšmę „kiekvienas, *-a*“, o vėliau gavusios būdvardžio reikšmę „įvairus, *-i*“⁴.

Šias ilgesnes A.Valeckienės straipsnio ištraukas pateikiu todėl, kad skaitytojas geriau suvoktų autorės faktų analizės ir sintezės metodiką, teiginių argumentaciją ir įrodomąją galią. Iš šios ištraukos (kaip ir iš viso skyrelio) aiškiai matyti nemaža trūkumų.

---

² Žr. A. Rosinas, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra, Vilnius, 1984, 11.

³ A. Rosinas, Dėl žodžio *visoks* reikšmės ir statuso. – *Baltistica*, XXIV(2), 1988, 185–189.

⁴ Gaila, kad oponentė pamiršo pridurti, kad mano straipsnyje kalbama ir apie tai, jog *visoks*, *-ia* M. Daukšos postilėje turi ir reikšmę „bet koks“.

Pirma, autorė visai nesiremia tekstais ir nebando nustatyti *visoks*, *-ia* reikšmės komponentų, arba sememų, – jai viskas aišku jau seniai: *visoks*, *-ia* turi reikšmę „ir toks, ir toks, bet koks kartu paėmus“⁵.

Atmetus šio apibrėžimo baigmenį (*kartu paėmus*), *visoks* reikšmės pagal A. Valeckienės apibrėžimą⁶ būtų galima užrašyti logine formule, t.y. $(\exists x) : ir X_I, ir X_{II}, ir \dots, ir X_m$. Tokia pat formulė galima užrašyti ir įvardžių *kiekvienas* bei *bet koks* reikšmės. Tačiau jų bendrumo reikšmė realizuojama skirtingai. Pasakymas su įvardžiu *kiekvienas* (*kiekviena karvė baubia*) informuoja, kad įvykyje gali dalyvauti (arba predikatu reiškiamą požymį turi) kiekvienas iš eilės imamas $(\forall x)$ aibės (poaibio) elementas, o pasakymas su *bet koks* (*bet kokia karvė baubia*) informuoja, kad potencialiai įvykyje gali dalyvauti (arba predikatu reiškiamą požymį turėti) kiekvienas $(\forall x)$ aibės elementas, tačiau konkrečiu jo realizacijos atveju – bent vienas $(\exists x)$: *arba X_I, arba X_{II}, arba \dots, arba X_m*⁷, t.y. laisvai pasirenkamas elementas, arba pasirenkamasis.

Tai rodo, kad *visoks* reikšmės apibrėžimo baigmuo „bet koks kartu paėmus“, kurį pateikia A. Valeckienė, yra loginė klaida – disjunkcija negali būti reiškiamą žodžiais *kartu paėmus*. Loginė klaida slypi ir įvardžio *kiekvienas* reikšmės aiškinime: *kiekvieno reikalo* reiškia „ir to, ir to, bet kurio iš bendros visumos, visų atskirai paėmus“ (p. 142)⁸. Apibrėžti įvardžio *kiekvienas* reikšmę įvardžiu *bet kuris* nelogiška, nes šis įvardis, kaip ir *bet koks*, konkrečiu realizacijos atveju žymi „*arba X_I, arba X_{II}, arba \dots, arba X_m*“, dar nelogiškiau jo reikšmę aiškinti semantiškai neprasminga samplaika *visų atskirai paėmus*⁹.

⁵ DLKŽ kalbamojo žodžio reikšmę aiškina paprasčiau ir suprantamiau: *visoks*, *-ia* pažym. įv. „įvairus, nevienoks“, žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1972, 946.

⁶ Diachroniniu požiūriu šis *visoks* reikšmių apibrėžimas yra beveik nepriekaištingas, nes 16–17 a. tekstuose *visoks* vienaskaitos formos turėjo reikšmės „kiekvienas“ ir „bet koks“, žr. A. R o s i n a s, Min. str., 186.

⁷ Žr. A. P i l k a, Loginiai operatoriai ir jų kalbinė raiška. – Kalba ir mintis, Vilnius, 1980, 143–144.

⁸ P. 140 įvardžio *kiekvienas* reikšmė apibrėžiama dar migločiau: „vienas atvirai palmtas iš bendros visumos, visi iš eilės atskirai iki galo“.

⁹ Juk negalima pasakyti °*Sveikinu visus atskirai*, o tik *Sveikinu kiekvieną atskirai*.

Antra, priėmus apriorišką A.Valeckienės teiginį, kad *visoks* yra įvardis, ir „perrašius“ jo reikšmės apibrėžimą logiškesne kalba, galima būtų teigti, kad „įvardis“ *visoks* turi reikšmę „bet koks (iš daugelio vienuolių)“. Dabar beliktų tik patikrinti kontekstus, ar iš tikrųjų lietuvių bendrinėje kalboje tas „įvardis“ vartojamas tokia reikšme.

Kaip žinoma, bendrumo reikšmę turintys įvardžiai beveik be apribojimų¹⁰ vartojami bendruosiuose teiginiuose (pasakymuose), pvz.: *Visi lėktuvai turi sparnus; Kiekvienas lėktuvas turi sparnus; Bet koks lėktuvas turi sparnus*. Tačiau lietuvių bendrinėje kalboje neįmanomas yra pasakymas *°Visoks lėktuvas turi sparnus*. Galima pasakyti *Bet koks žmogus yra mirtingas; Jai patinka bet koks vyras*, bet neįmanoma: *°Visoks žmogus yra mirtingas; °Jai patinka visoks vyras* ir t.t.

Trečia, kontekstai, kuriuose galimas žodis *visoks*, aiškiai rodo, kad šiandien jis turi ne bendrumo įvardžį, o būdvardžio *įvairus, -i, įvairiopas, -a* ar *įvairingas, -a* reikšmes. Tos reikšmės jo daugiskaitos formoms būdingos jau pirmuosiuose rašto paminkluose. XX a. beletristikos tekstuose kalbamasis žodis minėtas būdvardžio reikšmes turi tiek daugiskaitos formomis, tiek vienaskaitos formomis, kurios vartojamos rečiau – arba su sinekdochiškai vartojama daiktavardžio vienaskaita, arba su vienaskaitiniais daiktavardžiais, pavyzdžiui:

(1) *Matvejevas už v i s o k i a s aukas (...) tapo išsiųstas (...) į Siberiją* KudR I 101;

(2) (...) *įsiskolijęs (...) prekyjai už v i s o k i u s daiktus ant kelių šimtų rublių (...)* KudR I 131;

(3) (...) *rūmai buvo pilni šiaudų, ant kurių v i s o k i a publika jau nakvojo* SrDM 248.

Visais šiais atvejais *visoks, -ia* formas galima pakeisti būdvardžio *įvairus, -i* (ar *įvairiopas, -a*) atitinkamomis formomis, pasakymų reikšmė dėl to nepasikeis:

(1) *Matvejevas už į v a i r i a s (įvairiopas) aukas tapo išsiųstas į Siberiją;*

(2) *Įsiskolinęs prekyjai už į v a i r i u s daiktus ant kelių šimtų rublių;*

¹⁰ Apie įvardžių su *bet* selekcinio apribojimo taisyklės plačiau žr. A. R o s i n a s, Baltų kalbų įvardžiai, Vilnius, 1988, 122.

(3) *Rūmai pilni šiaudų, ant kurių įvairi publika jau nakvojo*, plg. *Labai įvairi publika* SrDM 52.

Jeigu *visoks* kalbamaisiais atvejais turi įvardžio reikšmę, oponentės žodžiais tariant, „ir toks, ir toks, bet koks kartu paėmus“, tai, be abejonės, turėtų būti galimi ir tokie sinonimiški sakiniai:

(1) *°Matvejevas už bet kokias aukas tapo išsiųstas į Siberiją;*

(2) *°Įsiskolinęs prekijui už bet kokius daiktus ant kelių šimtų rublių;*

(3) *°Rūmai buvo pilni šiaudų, ant kurių bet kokia publika jau nakvojo.*

Turbūt sutiks ir oponentė, kad visi šie pasakymai su įvardžiu *bet koks* yra semantiškai neprasmingi. Vadinasi, ji turėtų sutikti, kad ir *visoks* reikšmė negali būti apibrėžiama įvardžiu *bet koks* ir kad jis jokio semantinio ryšio su *bet koks* neturi. Pirmajame ir antrajame pasakyme vietoj *visoks* galima vartoti bendrumo įvardį *visi*. Pakeitus *visoks* formas *visi* formomis ir palyginus sakinius su originalo sakiniiais, iš karto matyti reikšmių skirtumas, plg.: (1) *Matvejevas už visokias aukas tapo išsiųstas į Siberiją* ir *Matvejevas už visas aukas tapo išsiųstas į Siberiją*. Pirmojo sakinio žodis *visokias* žymi tik aukų įvairumą, o antrojo *visas* – aukų visumą (bendrumą). Tai aiškiai rodo, kad *visoks* nieko bendro neturi su bendrumo įvardžiais, o yra būdvardis – *įvairus*, *-i* sinonimas. Tokiu jį laikė jau A.Juška, plg. *Įvairius sapnus sapnavau, t.y. visokiūs* L.KŽ IV 274¹¹.

Visai kitokio pobūdžio klausimas gali būti, ar *visoks* ir *įvairus* yra aboliutūs sinonimai.

Yra autorių, kurie mano, kad svarbiausias sinonimiškumo požymis yra tas, kad jie gali pakeisti vienas kitą. Pavyzdžiui, J.Lyons'as teigia, kad du (ar daugiau) elementai yra sinonimiški, jeigu sakiniai, pakeitus juose vieną elementą kitu, turi tą pačią prasmę¹². Galėjimas žodžius keisti vietoj yra patikimas jų sinonimiškumo ženklas, bet nėra visa apimantis ir vienintelis jų sinonimiškumo kriterijus¹³. Juk negalima pa-

¹¹ Kaip būdvardžio *įvairus*, *-i* sinonimas *visoks*, *-ia* įtrauktas ir į sinonimų žodyną, žr. A.Lyons, *Sinonimų žodynas*, Vilnius, 1980, 157 ir 489.

¹² Žr. J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, 1968, 428.

¹³ Žr. J. Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius, II, 1975, 201.

keisti tų sinonimų, kurie skiriasi junglumu, plg.: *ruda voverė, bėras (raudas, sartas) arklis, žala karvė* ir kt. Ne visuomet galima kaitalioti vietomis net tapačios reikšmės žodžius, vartojamus net vienoje sistemoje, pavyzdžiui, bendrinės kalbos sistemoje, plg.: *kvėpavimo organai* ir *°alsavimo organai* ir kt.¹⁴, jau nekalbant apie tokių žodžių kaitaliojimą skirtingose sistemose. Čia galima paminėti, kad A.Valeckienė, peikdama mane dėl *visoks* reikšmės aiškinimo, daro didelę klaidą pateikdama pavyzdį iš žemaičių Šačių šnektos *Ans y(ra) visoks amatininkas*, ir teigia, kad „Neįprastas būtų pasakymas: **Ans y(ra) įvairus amatininkas*“. Iš tikrųjų Šačių šnekte toks pasakymas būtų neįprastas, tačiau bendrinėje kalboje neįprastas būtų ir pirmasis: *°Jis yra visoks amatininkas*.

Ketvirta, argumentas, kad *visoks, -ia* skirtinas prie įvardžių ir dėl darybinių ypatybių (p. 143), nes priesaga *-oks, -ia*¹⁵ esanti būdinga tik įvardžiams, taip pat nėra svarus. Priskiriant žodžius darybiniu požiūriu kokiai nors kategorijai, galima smarkiai apsirikti. Laikantis šio principo, pavyzdžiui, daiktavardžius *nelabasis „velnias“, piktoji „gyvatė“* ir kt., reikėtų priskirti būdvardžiams. Lemiamas dalykas tokiais atvejais yra semantika.

Laikantis nuomonės, kad *visoks, -ia* yra įvardis, neįmanoma įvardžių semantinėje struktūroje rasti jam priešpriešą – opozicijos narį, kuris jį prisietų prie įvardžių sistemos. Žinoma, einant lengviausiu keliu, t.y. netiriant įvardžių semantinės struktūros apskritai, šį žodį galima įrašyti į oponentės vadinamųjų „neapibrėžiamųjų įvardžių“ poklasį (p. 136), į kurį telpa bet kas, kas tik formaliai primena įvardį. Suprantama, kad pasirinkus tokį kelią, toliau kaip iki akademinės gramatikos, iš kurios oponentė semiasi išminties, nueiti neįmanoma – kiti alternatyvūs aiškinimai tebus tik šnekėjimas *in's Blaue hinein*.

Penkta, diachroniniu požiūriu A.Valeckienės *visoks, -ia* reikšmių aiškinimas turi racionalų grūdą, tik patys apibrėžimai, kaip minėta, yra neologiški, plg. „bet koks kartu paėmus“. Iš tikrųjų M.Mažvydo ir

¹⁴ Plg. A. L y b e r i s, Min. veik., 3.

¹⁵ Visai nesuprantamos yra oponentės minimos *visoks, -ia* priesagos *-oks* ir *-ia*. Pagal tokį apibrėžimą dar galima būtų suprasti, kad „priesagos“ *-oks* vediniai turėtų būti linksniuojami taip: *toks, °toko, °tokam, °toką* ir t.t. Bet kaip linksniuojami „priesagos“ *-ia* vediniai?

M. Daukšos laikais (kai kuriose šnektose ir šiandien) žodžio *visokias*, *visok(i)s* vienaskaitos formos tebeturėjo bendrumo įvardžio reikšmes: „kiekvienas” ir „bet koks”, pvz.: (...) *w i f ó k i a s k u r s a i y r á i ž t i e s ó s / k l a u s o b á l s o m a n o* DP 16615, plg. *K i e k w i e n a s k u r i s y r á i ž t i e s ó s / k l a u s o ž ó d ž i o m a n o* DP 16414-15; (...) *t w a r d i k i t i e s / n ū g w i f ó k i o n ė r t e i m o* DP 33₃₀ ir kt.¹⁶ Nors oponentė ir laiko neįtikėtinu mano aiškinimą, kad *visoks*, *-ia* vienaskaitos formos iš pradžių turėjusios įvardžio reikšmę „kiekvienas, -a”, tačiau šio žodžio reikšmių apibrėžimu, nors ir nelogišku, tam aiškinimui pritaria ir teigia, kad „Iš tikrųjų įvardžiai *kiekvienas*, *-a* ir *visoks*, *-ia* iš seno turi labai artimas reikšmes”. Jeigu ji būtų atkreipusi akis į tokius M. Daukšos postilės pavyzdžius, kaip (...) *p r a l o b i n o m u s t o b i e i s w i f o k e i s* 183₃₉ ir kt., jai nebūtų kilę abejonių, kad jau 16 a. šio žodžio daugiskaitos formos turėjo būdvardžio *įvairus* reikšmę.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad A. Valeckienės straipsnyje žodis *visoks*, *-ia* į įvardžių klasę pateko ne *ex proprio sinu*, o greičiau pagal *argumentum ipse dixit* principą.

3. Skyrelyje apie *visas*, *-a* A. Valeckienė iš esmės neprieštarauja mano pateiktai šio žodžio semantinei analizei, pripažįsta, kad *visas*, *-a* turi „ištisumo, apimties” reikšmę (p. 140), o jo daugiskaitos (kartais ir vienaskaitos) formos turi kolektyvinę reikšmę. Ji kelia klausimą, ar *visa*-, *-a*, *visi*, *-os* laikytini dviem skirtingomis leksemomis, ar vienos leksemos vienaskaitos ir daugiskaitos formomis, taip pat ar vienaskaitos formomis *visas*, *-a* yra įvardis, ar būdvardis. Pripažinusi, kad *visas*, *-a* vienaskaitos (kartais ir daugiskaitos) formos turi „ištisumo, apimties” reikšmes, o daugiskaitos „turi pasiskirstymo (distribucinę), kolektyvinę reikšmę, t.y. nurodo, kad daiktų skaičius išsemtas” (p. 140), pasamprotavusi apie morfologinio, sinonimijos ir substitucijos kriterijų taikymą (ar netaikymą) žodžių klasėms identifikuoti, autorė siūlo eiti „ne formų diferenciacijos, bet jų redukcijos keliu, t.y. laikyti *visas*, *-a*, *visi*, *-os* viena leksema – įvardžiu” (p. 142). Prieš darydama tokį siūlymą, oponentė supeikia mano knygoje pateiktą *visas*, *-a*, *visi*, *-os* semantinę ir kategorinę

¹⁶ Daugiau pavyzdžių žr. A. R o s i n a s, Min. str., 186.

interpretaciją ir daro išvadą, kad toks sprendimas (t.y. kad skirtingos reikšmės implikuoja skirtingas leksemas) „labai sukomplikuotų gramatinį aprašą“ (p. 141). Į šį nepamatuotą priekaištą galima atsakyti paprastai – žodžio *visas*, *-a*, *visi*, *-os* būdvardinę reikšmę visuomet išryškina kontekstas, plg.: *Visas kūnas skaudėjo*; *Dirbau visą dieną* ir *Visus metus išstarnavau* ir t.t. Įvardinė reikšmė taip pat ryškėja iš konteksto, plg.: *Visas dainas išdainavau*; *Visus savo gyvenimo metus dirbau vienoje vietoje*.

Antrasis oponentės kaltinimas, kad esą aš, remdamasis *visas*, *-a* „sinonimika su būdvardžiais *ištisas*, *-a*, *pilnas*, *-a*“ (p. 141), skiria tris atskiras leksemas, taip pat yra nepagrįstas. Iš tikrųjų savo knygoje apie šio žodžio vienaskaitos formas rašau taip: „Vienaskaitos formos paprastai žymi ne skaičių, t.y. perteikia ne kiekybinę informaciją, o apimtį, masę, ir dėl savo semantikos priskirtinos charakterizuojančių būdvardžių parametrinio poklasio apimties grupei, kuriai priklauso tokie būdvardžiai, kaip *pilnas*, *ištisas*, *sklidinas* ir kt.”¹⁷. Taigi niekur explicite nekalbama apie jų sinonimiškumą. Malonu, kad oponentė atkreipė dėmesį į *visas*, *-a* ir *ištisas*, *-a* sinonimiškumą, kuris yra ribotas, nes šie žodžiai ne visada gali pakeisti vienas kitą. Iš tikrųjų neįprastas būtų pasakymas *°Išgėriau ištisą puodelį pieno* vietoj *Išgėriau visą puodelį pieno* arba *°Ištisas kūnas skaudėjo* vietoj *Visas kūnas skaudėjo*. Tačiau tokie negalimos substitucijos atvejai dar nerodo, kad *visas*, *-a* ir *ištisas*, *-a* nėra sinonimai. Iš tekstų analizės matyti, kad abiejų žodžių konteksto partneriai gali būti laiko, svorio, ilgio, ploto, kartais ir konkrečios reikšmės daiktavardžiai, pvz.: *Per ištisus metus rankų nenuleidžiau* Ds; *Vaikščiojau ištisą dieną* Vdžg; *Ledai svėrė iki pusės ir ištisą svarą* LKŽ IV 246; *Kvailas per ištisą pilvą* Pln; *Ištisa Telšių pakvietė* M.Valanč; (...) *per ištisais tris hadinás arba wálandas* DP 180₃₀ ir kt. Šiuose tekstuose galima vartoti ir *visas*, *-a* formas. Tačiau su talpą ir tūrį žyminčiais daiktavardžiais įmanomas tik *visas*, *-a*, plg.: *Išgėriau visą kibirą (litrą, statinę, stiklinę ...)*, *Sunaudojo visą kubinį metrą lentų* ir t.t. Tai rodo,

¹⁷ Žr. A. R o s i n a s, Lietuvių bendrinės kalbos ..., 101; A. R o s i n a s, Baltų kalbų įvardžiai, 125–126.

kad kalbantieji būdvardžiai yra poziciniai variantai, kurių vartojimas ribojamas tam tikros semantikos daiktavardžių.

Visai nepagrįstas yra A.Valeckienės tvirtinimas, kad „*Visi, -os* formų, vartojamų su daiktavardžių daugiskaitos formomis, apibendrinamoji kolektyvinė reikšmė atitinka daugiskaitos gramatinę reikšmę – nurodomi ir kartu apibendrinami *d a u g i a u k a i p v i e n a s* asmenų arba daiktų” (p. 141) (retinta mano – A.R.). Jis rodo, kad oponentė visai nesuvoja, kas sudaro įvardžio *visi, -os* semantinį turinį, ir visiškai sudarko jo gramatinį aprašą. Iš tikrųjų *visi, -os*, vartojamų būdvardžio reikšme, daugiskaitos formos tik pakartoja daiktavardžių daugiskaitos gramatinę reikšmę (anaforinė daugiskaita). Visai kitaip atrodo bendrumo įvardžių daugiskaita – ją sudaro du leksiniai vienetai, t.y. *visi, -os* ir jo semantinis variantas „dviskaita” *abu, -i*. Atskirti *visi, -os* ir *abu, -i* negalima, nes tada reikėtų pripažinti, kad *visi, -os* galima vartoti ir tuo atveju, kai kalbama daugiau kaip apie vieną asmenį ar daiktą, kaip tvirtina A.Valeckienė. Mano knygoje, rodos, aiškiai pasakyta, kad įvardis *visi, -os* vartojamas tik tada, kai teksto autoriui yra žinoma, kad kalbama *d a u g i a u k a i p a p i e d u* objektus, o jo semantinis variantas *abu, -i* – kai kalbama apie du objektus. Laikantis A.Valeckienės „įrodymų”, būtų galima sakyti *°Visose kelio pusėse augo medžiai; °Kuliamoji jam nutraukė visas rankas* ir t.t.

Įvardžio *visi, -os* ir jo semantinio varianto *abu, -i* semantinė struktūra yra paveldėta iš baltų prokalbės, t.y. iš tų laikų, kai dar tebebuvo vartojama dviskaita. Iš tikrųjų daiktavardžio daugiskaita (*vaikai, pupos ...*) dabar žymi daugiau negu vieną elementą, priešingai, įvardžio *visi, -os* – daugiau negu du elementus, o *abu, -i* – du elementus (t.y. „visus”). Taigi ne mano „sprendimas labai sukomplikuotų gramatinį aprašą”, o oponentės kalbamojo dalyko akivaizdus neišmanymas ar *argumentum ad ignorantiam*.

Kad *visas, -a* vartojamas „ištisumo, apimties” reikšme, yra būdvardis, rodo ir iš jo daromi būdvardžiai *visintelis, -ė, visiškas, -a, visitelaitis, -ė*. Iš įvardžio *visi, -os*, vartojamo bendrumo reikšme, išvestiniai žodžiai paprastai nedaromi.

Laikantis nuomonės, kad *visas, -a* savo vienaskaitos formomis, turinčiomis „ištisumo, apimties” reikšmę, yra įvardis, neišvengiamai reikia

pripažinti, kad įvardžių semantinėje struktūroje jis turi turėti ir savo priešpriešą ir sudaryti su ja opoziciją, pavyzdžiui, gradualinę ar inversinę¹⁸. Inversinę opoziciją gali sudaryti tik *į v a r d i s visi, -os*, plg.: *K a i k a s iš mūsų nerūko* ir *N e v i s i iš mūsų rūko*; *Čia v i s i nerūko* ir *Čia n ė v i e n a s nerūko*, o gradualinės opozicijos *visas* priešpriešų įvardžių sistemoje iš viso nėra.

Tvirtinant, kad *visas, -a* savo vienaskaitos formomis yra „apibendrinamosios“ reikšmės įvardis, neišvengiamai reikia sutikti, kad jis turi keisti bendrumo įvardžius (*visi, kiekvienas, bet kuris*) bendruosiuose teiginiuose: greta *Visi šunys (kiekvienas¹⁹, bet kuris šuo) loja turėtų sakyti ir ^oVisas šuo loja*.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti vieną išvadą, kad *visas, -a*, vartojamas „ištisumo, apimties“ reikšme, yra ne įvardis, o būdvardis, nes jis nei savo semantika, nei gramatiniais požymiais nesiderina nei prie bendrumo įvardžių semantinės, nei gramatinės struktūros. Priešingai, *visi, -os* formos, vartojamos bendrumo reikšme, priskirtinos įvardžių klasei. Bendrumo įvardžio daugiskaitą sudaro dvi leksemos (*visi, -os* ir semantinis variantas *abu, -i*). Tokia išvada nėra gramatinio aprašo komplikavimas, o kalboje egzistuojančių reiškinių įvardijimas.

4. A.Valeckienės straipsnyje esu kaltinamas ir tuo, kad kai kuriuos tradiciškai laikomus įvardžiais žodžių junginius (iš tikrųjų frazeologizmus) laikau ne įvardžiais, o esą priskiriaus juos būdvardžiams (p. 143). Iš tikrųjų tokių žodžių junginių, kaip *tam tikras, pats tas, šioks toks* aš ne laikau įvardžiais ir ne pagal *ipse dixit* principą, o remdamasis jų kontekstine analize, t.y. reikšmėmis. Kadangi kalbamosios samplaikos iš tikrųjų yra frazeologizmai ir turi atitinkamų būdvardžių reikšmes, įvardžiams jų priskirti negalima, nes įvardžių semantinėje struktūroje jos neturi savo priešpriešų. Visa tai plačiau išdėstyta mano knygoje²⁰, todėl jos teiginių

¹⁸ Plačiau žr. G. L e e c h, *Semantics*, Middlesex, 1974, 116.

¹⁹ A.Valeckienė teigia, kad „įvardžio *kiekvienas, -a* nevartojama daugiskaita“ (p. 140). Šis teiginys nėra tikslus – su daugiskaitiniais daiktavardžiais vartojamos ir šio įvardžio daugiskaitos formos, plg.: (...) *Motiejus po k i e k v i e n ū pietų ištuština neišgertus ponų stiklelius* MPR 6, 152.

²⁰ žr. A.R o s i n a s, BKĮ 14.

pakartojimas nėra tikslingas, juoba kad oponentė tuos teiginius atvirai ignoruoja²¹.

Baigiant kalbėti apie šio tipo samplaikas, galima tik apgailestauti, kad oponentė nesupranta elementaraus dalyko, jog frazeologizmų reikšmė nustatoma ne iš jų atskirų komponentų, o iš visos samplaikos. Akivaizdus tokio nesupratimo pavyzdys yra jos pateiktas *pats tas, pati ta* reikšmės apibrėžimas: „*Pats tas, pati ta* nurodo žinomą daiktą su p u b r e ž i m u: „būtent tas, kokio reikia tam tikroje situacijoje“ (retintu mano – A.R.), pvz.: *Vanduo pats tas: nei šiltas, nei šaltas* Ktk. Iš apibrėžimo galima daryti išvadą, kad *pats tas* identifikuoja žinomą objektą, išskiria iš kitų (plg. apibrėžimo pradžia „būtent tas“). Iš tikrųjų šis frazeologizmas, vartojamas kaip predikatas, objektų neidentifikuoja, bet tik žymi kalbamojo objekto y p a t y b i ū gausumo ribą, jų pakankamumą. Todėl jo reikšmę galima apibrėžti taip: „toks, kokio reikia, tinkamiausias“ (LKŽ IX 638), „kaip reikiant, tinkamas“²².

Tai būdvardžiams būdingos reikšmės, žyminčios kokybines objekto charakteristikas, ir su įvardžių semantine struktūra nieko bendra neturinčios.

5. Dėl *tūlas, -a* statuso ir reikšmės A.Valeckienė savo straipsnyje (p. 141) nieko naujo nepasako. Kadangi ji nepasinaudojo mano straipsniu, kuriame argumentuojama, kodėl *tūlas, -a* nelaikytinas įvardžiu, o būdvardžiu²³, šį kartą oponentės keliamų minčių nekomentuosiu, tik norėčiau pabrėžti, kad *tūlo*, jeigu jį laikytume įvardžiu, reikšmės apibrėžimas yra nelogiškas. plg.: „*Tūlas, -a* turi įvardžiams būdingą referentinę reikšmę, susijusią su dalijimu, visumos apibendrinimu: „daugelis iš visumos, ne vienas; ir tas, ir tas“. Kaip čia suprasti dalijimą ir kaip jį suderinti su visumos apibendrinimu?

6. Labai neinformatyvus skyrelis yra apie asmeninius įvardžius *aš, mes; tu, jūs*. Jame pakartojamos trafaretinės mintys, žinomos iš akade-

²¹ Čia galima pridurti, kad oponentei nereikėjo iškreipti ir kai kurių mano minčių, pavyzdžiui, teigiant, kad šiuos frazeologizmus *aš* laikau būdvardžiais. Iš tikrųjų *aš* teigiu, kad jie turi būdvardžio reikšmes.

²² Žr. J. P a u l a u s k a s, Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas, Kaunas, 1977, 103.

²³ Žr. A. R o s i n a s, Dėl *tūlas, -a* statuso ir kilmės. – Mūsų kalba, Nr. 2(126), 1986, 30–33.

minės gramatikos ir kitų darbų, rašytų prieš 30 ar daugiau metų. Čia nekalbama nei apie komunikacijos aktą, nei apie tam aktui turimus tam tikrus vaidmenis, nei apie „bendrų žinių fondo“ presupoziciją, nei apie inkliuzyvumą bei ekskliuzyvumą. Parašinėjusi šį tą, A.Valeckienė daro tvirtą išvadą, kad *aš, mes; tu, jūs* nėra substitutai (p. 139), nors argumentų šiai išvadai pagrįsti nepateikia. Pateikti jų ir neįmanoma, nes šiame skyrelyje problema ir netiriama.

Skyrelyje apie *mano, tavo, savo* pagaliau pripažįstama, kad šias formas reikia įtraukti į asmeninių įvardžių paradigmas ir laikyti jas savybiniais kilmininkais²⁴. Tačiau toliau kalbėdama apie *manas* tipo įvardžius, A.Valeckienė priekaištauja, kad „vis dėlto negalima manyti, kad lietuvių kalboje nebėra savybinių įvardžių“ (p. 139). Savo knygoje *aš* to ir nesu teigęs – joje aiškiai rašoma, kad savybinių įvardžių neturi *b e n d r i n ė* lietuvių kalba, o tarmėse ir beletristikos tekstuose jie vartojami dažnai. Oponentės nuomonė, kad nykstant *manas* tipo įvardžiams bei „užsifiksuojant“ jiems poetinėje kalboje, neutraliuose pasakymuose vis daugiau įsigalinčios jų įvardžiutinės formos (*manasis, -oji*), negrindžiama nei tų neutralių pasakymų, nei apskritai tekstų tyrimais.

Diskusija dėl įvardžių *jis, ji* laikymo ar nelaikymo skirtingomis leksemomis galės būti baigta tik tuo atveju, kai abi pusės susitars, koks derinimas – sintaksinis ar koreferencinis – yra tarp antecedentų ir įvardžių *jis, ji*. Kadangi A.Valeckienė atkakliai laikosi sintaksinio derinimo koncepcijos, tolesnė diskusija kalbamuoju klausimu rezultatų neduotų.

7. Atskirais įvardžiais galima ir nelaikyti A.Valeckienės vadinamų „įvardžių porų“, arba *mano* vadinamų diferenciacinių įvardžių, kurie grupės ar kuopas išskaido į pogrupius ar atskirus vienetus pagal tų pogrupių (vienetų) atliekamus veiksmus ar turimus požymius. A.Valeckienė teigia, kad akademinėje gramatikoje šie įvardžiai atskirai iškelti ir vadinami gretinamaisiais įvardžiais (*reciproca*) (p. 145). Terminas greti-

---

²⁴ Tai sveikintinas autorės nuomonės keitimasis, nors ankstesniuose savo darbuose šias formas A.Valeckienė priskyrė savybiniais įvardžiams ir nepagrįstai laikė naujadarais palyginti su *tavas* tipo įvardžiais, žr. A. V a l e c k i e n ė, Lietuvių kalbos įvardžiai ir jų reikšmės. – Lietuvių kalbotyros klausimai, VI, 1963, 36–37.

namieji įvardžiai iš tikrųjų yra nesusipratimas. Dar didesnis nesusipratimas yra juos vadinti *reciproca*²⁵.

Akademinėje gramatikoje šio tipo įvardžiai bent dviejose vietose vadinami *neapibrėžiamaisiais atskiriamaisiais*²⁶. Taigi toji pati akademinė gramatika, į kurią taip dažnai apeliuoja oponentė, neatsisako *atskiriamųjų įvardžių* (mano vadinamų *diferenciaciniais*) poklasio, kuriam priklauso ne tik iš egzistavimo, bet ir iš daiktinių įvardžių susidariusios „poros“²⁷.

Labiausiai, žinoma, esu smerkiamas už tai, kad tokias sustabarėjusias samplaikas, kaip *vienas kito, kitas kito, vienas antro*, turinčias visas paradigmas (išskyrus antrojo komponento vardininkus), laikau atskirais įvardžiais ir įtraukiu kaip atskiras leksemas į įvardžių inventorius sąrašą. Oponentės nuomone, „šie įvardžiai vartojami pastoviose samplaikose, sustabarėję sintaksiškai (subjekto ir objekto linksniai), bet ne semantiškai: naujos reikšmės du greta vartojami įvardžiai neįgyja“ (p. 145). Iš tikrųjų atskirai paimti šie įvardžiai „naujos reikšmės neįgyja“, bet jų samplaika turi *t a r p u s a v i o*, arba *r e c i p r o k i n ė*, reikšmę, kuri artima sangražinei. Šio poklasio įvardžių turi ir kitos indoeuropiečių kalbos: ang. *reciprocal pronoun (each other)*, pranc. *pronom réciproque (l'un l'autre)*, r. *взаимное местоимение (друг друга)*²⁸, vok. *Rezipropronomen (einander)*²⁹, arba *Reziproke Pronomen*³⁰. Savo struktūra lietuvių kalbos reciprokiniai įvardžiai yra artimiausi rusų kalbos reciprokiniams *drug druga* tipo įvardžiams. Diachroniniu požiūriu šiuos įvardžius galima laikyti sangražiniais, nes tuo metu, kai dar nebuvo sangražinių veiksmažodžių, enklitinis įvardis *si*, be refleksyvinės reikšmės, turėjo ir reciprokinę, plg.: *Kažkas mušasi*. Straipsnio autorės priekaiš-

²⁵ Žr. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas, Vilnius, 1958, 529.

²⁶ Žr. Lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, I, 1965, 667 ir 695.

²⁷ Diskutuoti galbūt galima tik dėl mano termino *diferenciaciniai įvardžiai*, kurio tikslesnis lietuviškas atitikmuo galėtų būti *skirstomieji įvardžiai*.

²⁸ О.С. А х м а н о в а, Словарь лингвистических терминов, Москва, 1966, 227.

²⁹ Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini, Leipzig, 1981, 220.

³⁰ „Reziproke Pronomen (lat. *reciprocus* „rückwärts-vorwärts“) drücken ein Wechselverhältnis aus“, žr. Die deutsche Sprache, Leipzig, Bd. 2, 1970, 893.

tas, kad atskirais įvardžiais aš laikau tik *vienas kito* tipo formas, rodo, kad ji neperskaitė mano knygos, kurioje aiškiai kalbama apie visas jų paradigmas³¹. Baigdamas norėčiau pasakyti štai ką: ar A.Valeckienės darbuose apie lietuvių kalbos įvardžius bus palikta vietos reciprokiniam įvardžiams, ar jie bus pašalinti, lietuvių kalba dėl to nepasikeis ir nenuskurs – reciprokiniai įvardžiai dėl to iš kalbos neišnyks, skolintis jų iš slavų ar germanų kalbų nereikės.

Nenuskurs ir lietuvių kalbotyra, jeigu ateityje mažiau pasirodys ir tokių straipsnių, kuriuose nėra objekto tyrimo, nėra naujų minčių ir idėjų ir kurie rašomi pagal principą *dixi et animam levavi*.

Sutrumpinimai

KudR – K u d i r k a V. Raštai, t. 1, Vilnius, 1989.

SrDM – S r u o g a B. Dievų miškas, Vilnius, 1985.

AUDIATUR ET ALTERA PARS

(ZUR FRAGE DER SEMANTIK DER PRONOMINA)

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden die im Beitrag von A.Valeckienė („Einige Fragen der Semantik der Pronomina“) hervorstechenden Fehlschlüsse über die semantischen Relationen zwischen Pronomina und Adjektiva der litauischen Sprache behandelt. Die semantische, logische und grammatische Analyse der litauischen Pronomina als auch die Kontextangaben der Selektionsregeln führen zu folgenden Ergebnissen: 1) das Wort *visoks, -ia* „allerlei“ ist kein Pronomen, sondern ein Adjektiv; 2) das Wort *visas, -a (visi, -os)* in der Bedeutung „ganz“ muß als Adjektiv angesehen werden; 3) nur die Pluralformen *visi, -os* in der Bedeutung „allgemein“, „gesamt“ müssen ebenfalls ins Inventarverzeichnis der Pronomina eingetragen werden; 4) fest zusammengehörende, unzerlegbare Wortverbindungen, derer Gesamtbedeutung häufig nicht mehr die Summe der Bedeutungen ihrer Komponenten darstellt, sondern Umdeutung erfahren hat (z.B. *tam tikras* „bestimmt“, „eigentlich“, „spezial“ u.a.), sind Phraseologismen, die Adjektivbedeutung haben.

---

³¹ Žr. A. R o s i n a s, Lietuvių bendrinės kalbos ..., 97.